

Norrland – den svenska kolonin

Anders Delin

(Delvis publicerad i Norrländska författarförbundets tidskrift *Provins* nr 3 & 4, 2001)

Norrland är en svensk koloni med attraktiva råvarutillgångar – malm, vattenkraft, skog och duktiga människor. Den här berättelsen ska handla om skogen och om människorna.

Ingress:

Exploateringen av det norrländska timret började på 1800-talet och fortsätter alltjämt. Flottleder byggdes som gjorde timret åtkomligt. Den skenbart outtömliga virkesresursen flottades till sågarna. Virket köptes av träpatronerna för en spottstyver och såldes med stor förtjänst. Ortsbefolkningen fick jobb men inte pengar. Pengarna rann ut ur Norrland i lika strida strömmar som timret på älvarna.

Man kunde tro och hoppas att utplundringen skulle hejdas när modernare tider med en starkare stat och utvecklad demokrati tog över. Men den fortsätter. Fortfarande huggs gammalt och grovt timmer, trots att de sista ynka procenten borde bevaras för framtidens naturvård. Fortfarande sänks ackorden i takt med att arbetsmetoderna effektiviserar arbetet. Fortfarande står arbetare utblottade medan aktieägarna blir rikare. Nu kallas det konkurs och drabbar entreprenörer med skördare och skotare, förr var det körare som efter en vinters arbete med häst och kälke kunde bli utan lön därför att bolagets stallhyra var högre än körarens arbetsförtjänst.

Före bolagsväldet

Nomadernas skogar

Åke Campbell beskrev Lapplands kolonisation i boken ”Från vildmark till bygd” 1948. Enligt honom skrev riksdrotset Knut Jonsson den 5 september 1328 om Hälsinglands yttersta nordliga del, sträckande sig ända till Ule älv eller Ule träsk, d.v.s. hela Norrland, att den borde obehindrat bebyggas och odlas. Likväl finge här ingen hindra skogsmännen eller nomaderna, vanligen kallade lappar, i deras näring, jakten. Flera århundraden förflöt emellertid innan kolonisationen av de stora norrländska skogsvidderna blev verklighet. Ännu vid 1600-talets början var Lappmarken i stort sett en enda vidsträckt utmark, där renskötsel, fiske och jakt präglade landskap och arbetsliv, livsföring och tänkesätt. Någon bygd med inägor av hägnad åker och äng fanns icke. Redan då hade de norrländska skogarna påverkats av lapparnas jakt och den beskattning som de utsattes för, så att bäver, vildren, älg, varg, björn och järv hade decimerats. Skogarnas träd och övriga växtlighet var däremot mindre påverkade.

Landnam och allmogekultur

Kolonisationen av Norrlands inland följde vattendragen. Fiske och jakt var viktiga komplement till det växande jordbruket, som huvudsakligen byggde på boskapskötsel. Videbuskar röjdes längs stränderna och slåtter bedrevs på de bördiga gräsmarker som man då fick, raningarna. Slåtter på myrar kompletterade höskörden. Torrare skogsmark som röjdes

kunde fås att ge rikare höskördar genom översilning från sinnrika kanaler och dammar, som tog sitt vatten från en närbelägen bäck.

Brännved och byggnadsvirke togs ur den närbelägna skogen. Nävertäkten var omfattande och gick hand i hand med vedtäkten. Skog svedjades för att få bete till korna och getterna. I finnbygderna svedjade man också för att odla råg och rovor. Virke kolades i trakter där järnbruk fanns, mest i kustnära trakter, och huvudsakligen inom c:a 1,5 mils radie från järnbruken. Tjärbränning och pottaskebränning var stora verksamheter i vissa trakter.

Före år 1850 utnyttjades ändå bara mindre delar av den norrländska skogen. Större delen var urskog med tallar som kunde bli mer än 700 år gamla och granar som blev mer än 400 år. Tallarna kunde genomleva mer än tio bränder. Granarna blev gamla bara där elden inte härjade.

Timmerfronten

Så kom den nya eran - sågverksbolagens exploatering av Norrland. Entreprenörer från sydväst med kapital och med teknisk, ekonomisk och juridisk expertis såg möjligheten att tjäna pengar på att såga norrländskt talltimmer.

Timmerfronten började på 1830-talet i Värmland och drog upp över Norrland under perioden 1850 – 1900 (Östlund). De anställda jägmästarnas första uppgift var att rekognosera. De var ute efter sågbart timmer, i första hand av tall, och fann stora arealer av väl bestockad skog, som vanligen tillhörde bönder i närmaste by.

Den virkesrika skogen förvärvades, flottleder byggdes, huggare och körare anställdes och timmertallarna flottades ned till sågverk vid större orter längs älven, men framför allt vid hamnarna längs kusten. I början var många små träpatroner i farten. I dag har vi SCA, Graninge, Holmen, StoraEnso och Korsnäs. En del av statens skogar under Domänverket blev bolaget AssiDomän, resten blev statliga Sveaskog som nu i november 2001 ser ut att köpa AssiDomäns skogar. En mindre del av statens skogar, nära fjällen, förvaltas av Fastighetsverket.

Invasionen i Skrälldalen

Timmerfronten skildras av O. O. Skyttner i ”Invasionen i Skrälldalen”, skriven 1957 men i stor utsträckning byggd på berättelser av några som var med. Skrälldalen löper i nord-sydlig riktning söder om Kårböle i nordvästra Hälsingland. Dalens djupa norra del är utfylld av Ängratörn, vackert inramad av bergen på dalsidorna och känd för att den var Albert Vikstens sjö för fiske, meditation och författande.

Skyttner liknar timmerdrivningarna i Skrälldalen vid guldrushen till Klondyke. Bolaget exploaterade ett 1,5 X 2 mil stort område med början omkring år 1860. Kulmen nåddes 1867-77, då 286 hästar och 1000 man arbetade i området. Fyra jordbruk anlades, men den enorma arbetsstyrkan försörjdes med livsmedel huvudsakligen utifrån. Kampanjen falnade omkring år 1900.

Remarkabel var nedtagningen av den största tallen. Den var mer än tre famnar i omkrets, ungefär 1,7 m i diameter, och de vanliga tvåmans stocksågarna räckte inte till. Skogvaktare Haglund beställde en 10 fot lång såg från Amerika och tog år 1890 ned tallen. Stammen kapades till trissor, som delades ut bland de i kampanjen deltagande. Märkligt nog har det visat sig svårt att nu återfinna någon av dessa trissor. Hade tallen inte sågats ner skulle den ha stått kvar ännu i dag. Stubben står också säkert kvar, men ingen vet var den är. Människans verk är förgängligt, även när syftet är dokumentation.

Proletariseringen av den norrländska allmogen

Konflikt mellan hushållning och profit

Träpatronerna förvärvade sin mark av en motsträvig motpart - den norrländska allmogen. De var fattiga, dåligt läskunniga och dåligt upplysta om vad som rörde sig i England, på kontinenten, i Göteborg och i Stockholm. Ändå redde de sig ganska gott genom strävsamt arbete och noggrann hushållning med knappa resurser.

Träpatronerna var - liksom sina sentida efterföljare skogsbolagen - ute efter pengar. Allmogen hade lägre ambitioner, försökte bara bevara sin försörjningsbas och sin kultur. Träpatronerna försvarade sig i offentlig debatt med att de hade en "civilisatorisk mission". Därmed menade de att industri och andra moderniteter var mer civiliserade än allmogens traditionella kultur, baserad på fiske, jakt, jordbruk och lite skogsbruk. Allmogens försvar var mer oartikulerat, ända till dess deras öde blev en fråga för riksdagen, där framför allt Carl Lindhagen förde deras talan, bl.a. i en motion 1901 som blev upprinnelsen till bildandet av Norrlandskommittén. Dess arbete resulterade i den s.k. bolagslagen 1904, som förbjöd bolagen att köpa mer skog av bönderna.

Vår Irländska Fråga

Oavsett vilken samhällsutveckling som hade varit bäst för Norrland, å ena sidan kapitalism, industrialisering och handel eller å den andra jordbruk och självhushåll, så erbjöds den norrländska allmogen inte ett fritt val. Deras skog togs ifrån dem med locktoner, övertalning, list, hot och övervåld.

Proceduren var så hänsynslös, att Jonas Stadling år 1894 valde titeln "Vår Irländska Fråga" på den reportageserie han skrev för Aftonbladet. Han såg kanske en parallell med den brutalitet varmed Cromwell underkuvade irländarna. De irländska böndernas jord konfiskerades. Jorden utdelades till engelska godsägare och de irländska bönderna blev proletariserade arrendatorer. En annan orsak till valet av boktitel kunde ha varit den vid tiden ökande utvandringen från Norrland till Amerika, en parallell till förloppet på Irland.

I Norrland underkuvades bönderna inte med krigsmakt, men genom att en grupp människor missbrukade sitt ekonomiska, juridiska och tekniska övertag. Norrlandsbönderna blev av med sin skog. Patronerna erbjöd jobb som huggare, körare och flottare, men ackorden gick ned i samma takt som arbetarna och redskapen blev effektivare. Inget av det välstånd som spillde över på guldkrogarna i Sundsvall och Stockholm kom den norrländska allmogen till del.

Bönderna blev arrendatorer på den mark de tidigare ägde. Hemmanen förföll. Andelen fattighjon ökade. Dryckenskap och prostitution bredde ut sig. Barnen tvingades till industrierna vid kusten. Träpatronerna lyckades med sitt uppsåt - att få bort de "tredskande" bönderna och få makten över Norrlands skogar och de stora ekonomiska värden de representerade.

Jonas Stadling - engagerad reporter

Träpatronernas övertagande av skogen skildras av Jonas Stadling i den nämnda reportageserien, som även utgavs i bokform. Drivkraften bakom hans "studieresa i Norrland" kan ha varit sympati med de drabbade bönderna eller allmänt rättspatos. Han lade ned ett stort fysiskt och intellektuellt arbete på att få fram sanningen. Resorna genom hela Norrlands inland var krävande. Hästskjutsar fanns för vissa sträckor, annars fick han ta sig fram på skidor. Han färdades från Dalarna till "den norra riksgränsen". Han besökte kommunala och andra arkiv och intervjuade alla berörda han kom i kontakt med, framför allt bland den "tänkande allmogen". Siffermaterialet är stort, om mantal, köpeskillingar, antal avvercade träd och bolagens vinster.

Stadling i historiskt perspektiv

Jonas Stadlings skildring av träpatronernas övervåld mot Norrlands allmoge är genom sina detaljer och nyansering mycket trovärdig. Man kunde dock befara att hans slutsatser inte skulle stå sig vid senare granskning. Det är därför intressant att se hur han presenteras i "Framtidslandet", där Sverker Sörlin 1988 skildrar synen på Norrland under 400 år. Sörlin redovisar utförligt Stadlings undersökningar och de slutsatser han drog därav, och uppfattar dem som ett oemotsagt historiskt källmaterial. Jag citerar här nedan Stadling och kommenterar hans berättelse ur ett 2000-talsperspektiv.

Träpatronernas metoder för skogsförvärv

"Det var under förra hälften af sextioalet, om jag minnes rätt, som en inspektor Johansson från Sundsvall, representerande en stor trävarufirma i nämnda stad, begaf sig till Storsjö i Härjedalen, försedd med ett rikligt förråd av starkvaror m.m. Inspektor J. var vida beryktad för sin råhet. Han kunde "gåрма" på bönder som ingen annan, men han kunde äfven, då sådant lämpade sig för hans planer, vara frikostig och "gemen" mot dem samt roa dem med mustiga historier, med ett ord, han egde alla erforderliga egenskaper för att lura bönder, hvilka egenskaper äfven användes i vidsträckt omfattning...Framkommen till Storsjö, ställde han till storkalas för hela kommunen och roade Storsjögubbarna, så att de blefvo alldeles betagna i den frikostige och rolige herrn. När feststämningen nått sin höjdpunkt, och gubbarna voro riktigt uppe i gasken, afslöt han skogsköp med dem, hvarigenom de afhände sig nästan alla sina ofantliga skogstillgångar för en spottstyfver – ej uppgående till fullt 20000 kr. Detta var det första stora steget utför för Storsjöbönderna, och sedan det sluttande planet beträds, gick det fort nedåt." (sid. 63-64).

"Då Storsjöbönderna sålde avverkningsrätten på 50 år till Skönviks bolag, undantogs skogen vid Gråsmorberget, hvilken skogstrakt sedermera såldes till ett par enskilda spekulanter för 30 000 kr, hvaraf 5 000 kr betalades kontant. Men då bönderna ville utfå resten, blefvo de formligen utsparkade, och det krånglades och manövrerades så att de fingo intet" (sid. 65).

"De lagkloke påstå, att om någon fyller en bonde och under ruset lurar af honom hans häst, erkännes icke en sådan "affär" såsom laglig; men annorlunda synes det förhålla sig, om bönder frånluras millioners värde på samma ohederliga sätt." (sid. 66-67).

Bergs socken, Jämtland: "När så bolaget blifvit egare af ett hemman i någon by, så hotar det med laga skifte och därigenom skrämmer det de öfriga grannarna att sälja. Går det därhän, att det verkställer hotelsen, utarmas bönderna, hvilka i följd af den redan försålda afverkningsrätten till skogen ej kunna erhålla medel till skifteskostnadernas betalande från skogen...hemmanen stanna till sist i bolagens ego, och bönderna blifva ett slags lifegna under bolagen." (sid. 81-82).

"I samma mån som skogstillgången genom öfveravverkning förminskats inom Jämtlands och Vesternorrlands län samt den nedre delen af Vesterbotten, hafva sågverksegare och skogsspekulanter utsträckt sina operationer till Lappmarkerna." (sid. 150-151).

"Efter att hafva tagit kännedom om en mängd köpehandlingar och kontrakt mellan träpatroner och bönder, från och med Dalarne till den nordliga riksgränsen, kommer man till den öfvertygelsen att närhelst befolkningens okunnighet tillåtit det hafva de förra i regeln upprättat kontrakt som varit ruinerande för de senare eller gjort dessa absolut beroende af de förras godtycke. Lappmarkerna hafva helt naturligt varit ett tacksamt fält för dylika operationer." (sid. 171).

Sorsele: "I ett arrendekontrakt förekomma följande bestämmelser: 'Landbonden förbinder sig att i vanlig ordning hugga och till flottbart vattendrag forsla de skogseffekter, hvilka bolaget kan finna för godt att från hemmanets skog afföra, och åtnjuta därför ersättning enligt den prisnota, som årligen utfärdas för arbete med utdrifning af köpta skogar i trakten'. Det allherskande bolaget bestämmer sjelf prisen. ... Vidare: 'Kontraktets bestämmelser medföra

icke rätt för landbonden att i angelägenheter som beröra hemmanet föra någon talan, vare sig vid domstolar, myndigheter eller stämmor, enär sådan rätt är bolaget såsom egare förbehållen' ... Vidare: 'På kallelse och mot godtgörelse som af förvaltningen bestämmes skall brukaren biträda med körslor och annat arbete; och förbjudes brukaren att utan skriftligt medgifvande af jordegaren åt annan verkställa körslor eller annat arbete" (sid. 176-177).

Kontrakten gör arrendatorerna livegna.

Bulvaner

Ström: "Hvad bolag och enskilda firmor slagit under sig är ofta ganska svårt att noggrant utröna, ty det händer ej sällan att de ega betydligt mer än hvad officiella handlingar angifva. Det kan nämligen stundom af olika anledning vara mera förenligt med deras intresse att hafva ansvaringar, som äro skrifna för hemman, än att sjelfva stå som deras egare." (sid. 96).

Sorsele: " ... Svartviks bolag ... Vid det största köpet, omfattande afverkningsrätt till 11 skogrika hemman, betingades endast 27 200 kr. Af de 11 säljarna, som undertecknat kontraktet, voro endast 2 skrifkunniga; de öfriga ha satt sitt bomärke under kontraktet. De öfriga köpen skedde till lika låga eller jämförelsevis lägre pris. Vid avslutandet af detta köp användes bulvaner, hvilka genom uppvisande af fingerade kontrakt o.s.v. bidrogo till att förmå hemmansegarna att sälja till underpris." (sid. 167).

"Jag har inom Lappmarkerna ej hört talas om mer än en inspektor som ej vinnlägger sig om att demoralisera bönder genom att uppmuntra dem till skuldsättning för att därigenom komma åt deras skogar. Denne är sjelf bonde." (sid. 185).

Träpatronernas "civilisatoriska mission"

"...den i Härjedalen på sin tid vitt beryktade 'Svarta Pelle' var en av de första (av bolagens) inspektorer i Lillhärdal. Som exempel på den 'kulturkamp' vilken han ledde bland den 'barbariska' befolkningen i dessa avlägsna bygder, må nämnas följande. Då den bofasta befolkningen inte ville låta bolagsarbetarna husera som de behagade...befallde 'Svarta Pelle' sina arbetare att avskära armslånga stycken av en nyligen inköpt draglina och med dessa repstumpar 'klå de förbannade bonddjävlarne'. Arbetarna stodo en stund och tittade på den dyrbara draglinan, som inköpts för att användas vid flottningen, och vägrade slutligen att lyda sin chefs befallning, emedan linan -- var för dyr! De tillgrepo därför i stället andra och billigare tillhyggen" (sid. 24).

Bolagens politiska makt

"På grund av det övervägande skattetal hemman bolagen äga inom socknen, innehava de naturligtvis avgörande bestämmanderätt i alla kommunala angelägenheter, vilken rätt de även förstå att använda i sitt eget välförstådda intresse. Deras arrendatorer, som bära alla skattebördor på deras hemman, ha vanligen varken kommunal eller politisk rösträtt." (sid. 23).

Linsell: "Här likasom nästan öfverallt inom provinsen äro bolagen de bestämmande vid afgörandet af kommunens angelägenheter, och de politiskt röstberättigade minskas oupphörligt i antal" (sid. 34).

Ljusnedals bruk: "...alt sedan 1870, då de administrativa myndigheterna fränkände arbetarna besittningsrätten till deras gamla hemman, hvilka tillades bruket för dess framtida bestånd, har bruksegaren ensam utöfvat rösträtt för denna stora possession. Men icke nog härmed; de förut välburgna arbetarna blefvo snart utarmade, äfven på det till lifvets uppehälle mest oundgängliga.." (sid. 39).

Bräcke: "Då ett hemman öfverlåtes till ett bolag, kvarstannar vanligen dess förre egare som arrendator under ett eller flere år, men vid kontraktets upprättande förbehåller sig vanligen bolaget rösträtt, hvilket arrendatorn underkastar sig." (sid. 90).

”Icke blott i de kommuner där bolagen genom egendomsbesittning äro enväldiga vid ledningen af kommunalangelägenheterna, utan äfven där de endast medelbart äro herrskande, bestämma de på hvilken sida rösterna skola afgifvas både vid de kommunala och de politiska valen. Vågar någon vid dylika tillfällen opponera sig, förstå de att göra lifvet surt för honom.” (sid. 122).

Junsele: ”I regeln hafva arrendatorerna inga kontrakt eller, om de hafva sådana, endast på 1 à 5 år eller också med uttryckliga förbehåll, att bolaget sjelft skall ensamt utöfva rösträtt, hvadan bolagen och de enskilda träpatronerna genom sina ombud utöfva rösträtt för alla sina hemman inom de olika kommunerna. Häraf följer, att träpatronerna innehafva öfvermakten icke blott i de socknar, hvilka nästan helt och hållet eller mera än till hälften öfvergått i deras ego, utan äfven i kommuner, där de innehafva mindre än halfva fyrktalet.” (sid. 137).

Jokkmokk: ”...innehafva af bolag betydligt mer än hälften av mantalen ... af 120 bolagshemman eges 105 af Boträskforsbolaget ensamt ... Detta bolag regerar ensamt öfver hela kommunen. En af bolagets bokhållare har fullmakt att rösta för bolagets räkning och efter dess kommando och bolagets inspektor är kommunalordförande.” (sid. 181).

Bolagens missbruk av lag och domstolar

”En process anhängiggjordes i Härjedalen mot ett bolag med anledning af att en mängd ungskog förderfvats under afverkningen. Bolagets advokater uttänkte då en plan att i oändlighet draga ut processen genom att andraga ett skäl i sänder och krånglade, så att målet än uppsköts och än hänsköts och återförvisades från den ena rätten till den andra. På detta sätt drogs det ut på tiden i 14 år. Den sista invändningen var, att saken ej anhängiggjorts inför rätt forum, och slutligen var preskriptionstiden förbi, och det gamla bolaget fans ej längre till (sid. 29).

”Ett annat fall må nämnas. Ett bolag köpte ett hemman af orätt egare (af en förmyndare). Rätte egaren, en fattig krympling, var nämligen myndig, då hemmanet såldes. Ortens länsman sökte återbördna hemmanet af bolaget. Efter mycket processande afgjordes målet till bolagets fördel på den grund, att ”Voxna bolag” stämts i stället för ”Kempes arfvingar”, hvilket är samma bolag med olika namn.” (sid. ...).

”Afsöndring af skogsmark från hemman har sedan några år tillbaka pågått i ganska stor skala genom köp, hvilka blifvit lagfästade trots lagbestämmelsen om jordafsöndring att högst en femtedel af hemmanets egovidd får afsöndras.... Ett stort Sundsvallbolag går vanligen till väga på följande sätt. Bolaget inköper först hela hemmanet och sedan återsäljer inegorna och en bit ”hemskog” till den förre hemmansegaren, så att inegorna och hemskogen fortfarande utgöra stamhemmanet med bibehållande af hela skattetalet. Bolaget behåller skogsmarken, som kan vara ända till 20 gånger större än inegorna och hemskogen, som afsöndrad ’lägenhet’ eller utjord mot en årlig afgäld af 10 à 15 kronor. Stamhemmanets innehafvare får utgöra alla utskylderna men bolaget som innehar de inkomstbringande skogarna är befriat från andra utskylder än den obetydliga afgälden.” (sid. 108).

Bolagens missbruk av skiftesväsendet

”Skiftesväsendet har i Lillherrdal liksom i övriga socknar inom provinsen bidragit till att bringa en mängd skog och hemman under bolagen. De dryga skifteskostnaderna hafva nämligen tvungit många hemmansegare att dels helt och hållet sälja sina hemman och dels... öfverlåta halfva skogen till bolagen mot att dessa svara för skifteskostnaderna.” (sid. 30).

Vemdalen: ”Storskiftet, som påbörjats på 1860-talet, återupptogs 1881. Detta gaf bolagen tillfälle att skrämja bönderna till att afstå åt dem halfva skogen mot att de förra svarade för skifteskostnaderna” (sid. 37).

”Skiftesväsendet spelar som bekant en framstående roll i den ekonomiska process hvarigenom skogshemman öfvergå i bolagens händer. Det vanligaste sättet som bolagen

begagna är att köpa ett eller flere hemman i en skogsby och så hota de öfriga hemmansegarna med att begära skifte och sålunda skrämman dem att sälja sina hemman. Tredskas likväl någon eller några af bönderna så verkställa bolagen sin hotelse och begära skifte, och genom de dryga skifteskostnaderna bringas bönderna i många dylika fall på obestånd, och slutet blir att hemmanen komma i bolagens händer.

På senare tiden hafva bolagen, då de ej lyckats nå sitt mål på ofvannämnda sätt, begagnat sig av ännu krokigare vägar. Ett bolag köper t.ex. ett hemman i en by samt avverkningsrätten till skog tillhörig öfriga hemman, och förbinder sig att betala skifteskostnaderna för hela byn, i händelse bolaget begär skifte ... men så har bolaget ett hemligt ombud som lyckas komma åt en gård inom skifteslaget, och denne begär skifte, hvadan bönderna måste betala skifteskostnaderna. Så komma de på obestånd och deras hemman komma i bolagens händer. (sid. 68).

Berg: ”När så bolaget blifvit egare af ett hemman i någon by så hotar det med laga skifte och därigenom skrämmer det de öfriga grannarna att sälja. Går det därefter att det verkställer hotelsen utarmas bönderna, hvilka i följd af den redan försålda afverkningsrätten till skogen ej kunna erhålla medel till skifteskostnadernas betalning från skogen ... hemmanen stanna till sist i bolagens ego och bönderna blifva ett slags lifegna under bolagen.” (sid. 82).

Myssjö: ”En by i Myssjö sålde för några år sedan till ett bolag afverkningsrätten till en utskog. I köpet ingick en förbindelse att bolaget skulle bekosta skifte i händelse byn skulle begära det. När så skifte begärdes hade bolaget afverkat all skog och skänkte därpå bort afverkningsrätten till en viss medellös person, kallad ’Gokallpetter’ hvarigenom bönderna blifvit lurade på skifteskostnaderna.” (sid. 85).

De klokes fåfänga motstånd

”Gubben är mycket besynnerlig. Somliga tro att han ej är riktigt klok, ty han bjöd en gång bönderna 50 kr vardera om de ville låta bli att sälja skogen” (sid. 39).

En av dem som Stadling träffade: ”Jag trodde du var profvare, bolagsherre eller kolportör. Du är ute i ett ovanligt ärende. Det kan nog vara bra att framställa för allmänheten och regeringen hur det står till häruppe, men jag tror ej att ställningen kan ändras till ett bättre. Det är för sent att snyta sig då näsan gått af, bruka vi säga” (sid. 41).

Åsele: ”De hemmansegare som haft nog klokhet och karaktär att icke afhända sig sina skogar eller hemman, höra till så sällsynta undantag att de betraktas om ’original’. Ett dylikt original är hemmansegaren Mattes Olsson i Lomsjö, hvilken är bjuden 50 000 kr för sitt hemman, men säljer det icke till något pris emedan han på goda grunder betraktar bolagsverksamheten och bolagspengarna som en förbannelse. Om han mottager en sedel från ett bolag skyndar han sig att växla bort den. Ett liknande ’original’ är hemmansegaren Daniel Ersson i Lakasjöbränna. Dessa gubbar äro bland socknens förmögna män.” (sid. 160-161).

Ett välkänt exempel på det välstånd som kunde stanna inom bygden om skogen inte såldes till bolagen finns att se än i dag i byn Skyttmon i Jämtland.

Bolagens vinster och slöseri

Rätan: ”År 1858 köptes af herrar Huss, Axling och Axell skogar inom Rätans socken för 185 000 kr. Sedan de i flere år bedrifvit afverkning sålde de dessa skogar för 3 millioner kr. de förbehöllo sig årets afverkning sjelfva, för hvilken de erhöilo 600 000 kr.” (sid.74).

Skålan: ”Byn Skålan sålde afverkningsrätten till sina skogar på 50 år för 7 000 kr. Under en vinter afverkades 170 000 träd, af vilka många gåfvo 3 à 4 stockar. Under andra vintrar afverkades lika mycket.” (sid. 79). (värde 8-15 kr/träd = 2 milj. kr/vinter. Betalning en promille av dagsvärdet).

Berg: "År 1852 såldes afverkningsrätten till Bergsbyns utskog, utgörande omkring 12 000 tunnlands areal, på 50 år för 16 000 kr. För närvarande skulle den vara värd öfver 3 millioner." (sid. 83).

Berg: "Wigge by sålde år 1855 afverkningsrätten till sin utskog, omfattande omkring 12 000 tunnland, för 7 000 kr. Sedan stor afverkning bedrifvits på densamma i många år värderades den till 2 millioner kr." (sid. 84).

Ström: "Vid ett tillfälle inköptes all furuskog på ofantliga vidder för 10 000 kr., hvilken skog var värd millioner. Granskogen å samma område inköptes för 1 000 kr och är värd en halv million." (sid. 101).

Hammerdal: "Gjörvikens skog såldes på sin tid till Vifsta varvs bolag för 12 000 kr. Emedan denna skog är belägen dels vid Indalselvans och dels vid Ångermanelvans vattendrag och bolaget endast kunde använda det förra vattendraget till flottled utbjöd det ena hälften af skogen till salu för 1 million kr men blef endast bjuden en half million därför. I stället för att antaga detta anbud kostade bolaget på gräfvandet af en kanal från Ångermanelvans till Indalselvans vattendrag, hvarefter virket med stor vinst för bolaget flottades till sitnämnda elf." (sid 102).

Hammerdal: "Den s.k. Solbergsskogen inom samma socken, hvilken inköptes för omkring 18 000 kr, har likaledes inbragt millioner" (sid. 103).

"... att flere af våra millionbolag redan gifva från 100 till 1 000 proc. i utdelning på sina aktier. Ett bolag gaf härom året 4 000 kr i utdelning på aktier ursprungligen lydande å 1 000 kr, och hvilka aktier sprungit upp i värde till öfver 40 000 kr." (sid. 126).

"... vissa bolags inspektorer, som börjat sitt arbete som fattiga arbetare eller bokhållare, ha blifvit egare af hundratusentals kronor ... inspektoren betingar sig en viss procent, t.ex. kr 2:50 för hvarje säck mjöl eller spannmål ... Varan fördyras sålunda för arrendatorn, och denna fördyring är inspektorens förtjänst" (sid. 149).

I de fall då träpatronerna betalade för skogen betalade de mellan en procent och en promille av dagsvärdet.

Snåla bolag

Rätan: "Med ett ord, våra skogar hafva nedtagits för svältpengar och endast ruin, ekonomisk och moralisk, har lemnats i dess spår. Hafva ej de rika bolagen lemnat några vackra bidrag till eder fattiga kommun? Jo, den rikaste bolagsmannen har skänkt en värmeapparat till vår kyrka, hvilken kostade 700 kr, för att, såsom allmogen säger, bolagsherrarna ej skola behöfva frysa då de komma till kyrkan för att höra kungörelserna uppläsas." (sid. 76).

Nästeln: "För frakten af 70 lispund hö 10 mil till skogstrakterna i Härjedalen betalas endast på sin höjd 10 kronor. Härtill åtgår minst 4 dagar för häst och karl. Det är med knapp nöd som häst och karl kunna förtjena sig födan med denna forlön". (sid. 78).

Bolagens skogsskövling

Rätan: "Här ha afverkats tallar som vid roten hållit 30 tum och 80 fot från roten 10 tum. Men den tiden är förbi och kommer aldrig åter". (sid. 72).

"Genomvandra det skogsbälte som gränsar mot fjällen mellan Idre kapell i Dalarna och Tännas i Härjedalen och se huru på sina ställen all skog, både duglig och oduglig, vräcks ned ända upp till kala fjället". (sid. 195).

"Genomvandra... det platåland som sträcker sig från Oviksfjällen nedåt den jämtländska bygden omkring Storsjön å ena sidan och till Ljungans dalföre å den andra och se huru stora sträckor, hvilka förut varit betäckta med ymnig skog, genom oförsvarlig skogsskövling förvandlats till skoglösa hedar eller fjällmarker." (sid. 196).

”Dylik skogsskövling har förekommit efter Piteelfven, där det på sina ställen nästan kalhuggits till ½ - 1 mil från elfven (t.ex. inom Elfbyn och Arvidsjaur). Likaledes efter Skellefte elf. På ett år utstämplades t.ex. på ett ställe 7 000 timmer af så låga dimensioner som 3 à 4 tums topp.” (sid. 200).

Efter uttaget av de grövsta och mest värdefulla tallstammarna övergick man till klenare, men efter dagens förhållanden ändå grovt virke. Under 1900-talets mellersta del vidtog sedan det utbredda kalhyggesbruket med sådd eller plantering, bedrivet av träpatronernas efterföljare, de stora skogsbolagen.

Allmogens och jordbrukets öden

Särna: ”1892 voro af samtliga 362 jordbrukare inom Särna socken endast 51 brukare af egen jord, öfriga arrendatorer” (14).

Lillhärdal: ”De förre självägande åborna hade haft duktigt med boskap, men nu fanns det endast några få kreatur i varje gård” (sid. 19).

Lillhärdal: ”Församlingens nitiske pastor, Enander, har bildat en frivillig poliskår för att bistå ortens länsman vid ordningens upprätthållande....I följd av livet i skogarna försummas barnens uppfostran bland bolagsfolket till den grad att det lär vara mycket skvalt beställt med läskunnigheten inom socknen.” (sid. 25).

Lillhärdal: ”Dessutom införs kvinnor från främmande orter till skogarna, där de prostitueras. Stundom förekommer även att unga kvinnor från orten, som vistas i skogarna för att hushålla åt skogsarbetare inom socknen neddragas i samma elände.” (sid. 26).

Lillhärdal: ”...skada å ängsslåtterna utefter åarna....Fordon slingrade sig vattendragen i en mängd krökningar genom dalgångarna och naturliga fördämningar uppstodo, varigenom ängarna översvämmades och gödslades vart år och sålunda gåvo rika skördar av kraftigt hö...Vid strömmarnas uppreisande rätades strömfåran och undanskaffades de naturliga fördämningarna, varigenom ängsmarken skadades, dels genom grävningar och dels genom att vattenöversilningen upphörde...så att höskörden...i genomsnitt minskats med omkring en tredjedel...I de allra flesta fall sker värderingen av dessa skador ...av värderingsmän tillsatta av bolagen ensamt.” (sid. 27-28).

Sveg: ”På bolagsgårdarna skötes jordbruket i allmänhet dåligt. Kreatursstocken har på sina ställen minskats med hälften... Arrendatorerna kunna med största möda draga sig fram, blifva ofta skuldsatta...” (sid. 32).

Sveg: ”Vid Tönningeån t.ex. skördas numera endast hälften så mycket hö som förr, och på andra ställen endast en fjärdedel. Till en början uppskattades denna skada af kompromiss, men bolagen hafva sedan funnit det vara mera lämpligt att ensamt tillsätta synemän” (sid. 33).

Vemdalen: ”Före skogsköpen rådde allmänt välstånd inom kommunen, men sedan har det blifvit allt sämre och sämre” (sid. 37).

Rätan: ”Ni vet sjelf hur snart största delen af Rätansbönderna icke blott gjorde slut på skogspenningarna utan äfven skuldsatte sig, så att de antingen måst gå från sina hemman eller ständigt ligga i skogen med sina hästar, hvarigenom jordbruket försummats... husen är i förfall, allting är i förfall” (sid. 75).

Ström: ”Inom socknen finnas flere hela byar, som bolagen slagit under sig. I en af dessa byar, kallad Byvattnet, voro innan den kom i bolags ego 4 åbor med omkring 30 nötkreatur, 6 hästar och 100 småkreatur. Nu finnas inom byn endast ett par kor och en häst. Husen äro uppbrända. En mycket rik Hernösandsfirma eger byn.” (sid. 97).

Ström: ”I byn Lidsjöberg, där alla hemman utom 1/192 mantal tillhöra bolag, sitta nu en del af de förra hemmansegarna som fattiga arrendatorer på sina förra hemman, en del ha rest till Amerika och en del hamnat på fattiggården.” (sid. 97-98).

Ström: "Sedan bolagskarlarna haft 3 à 4 eller stundom flere barn med en kvinna lemna de både henne och orten och socknen får taga hand om dem." (sid. 99).

Tåsjö: "I Tåsjö, som jag genomreste, voro bönderna fordom jämförelsevis ganska välmående. Nu sitta de som utarmade landbönder eller inhysingar i bryggstugorna på sina f.d. egna hemman." (sid. 135).

"I en liten socken i östra Jämtland där träpatronerna regera allsvåldigt och där en bolagsherre brukade sammankalla 'landbönderna' med att blåsa i ett horn eller en hvisselpipa, har största delen af den ursprungliga sjelfegande befolkningen emigrerat. (sid. 138).

Anundsjö: "I följd af väganläggningar på aflägsna orter, dem de sällan eller aldrig besökte, hade utskylderna nästan fördubblats, och dessa skola de utarmade arrendatorerna betala, under det millionbolagen skörda sina millioner från de värderika skogarna" (sid. 143).

Anundsjö: "Efter en ansträngande skidtur i djup snö öfver berg och skogar kom jag till ett mycket fattigt bolagsnybygge, Björnbäck. De flesta männen voro här som på andra ställen i skogen och de trasiga kvinnornas och barnens utseende visade tydliga tecken till umbäranden af äfven det nödvändigaste. (sid 143).

Anundsjö: "I en gård bodde ett gammalt hederligt par, som i 23 år varit 'landbondefolk' på bolagsgårdar, de 18 senaste åren under samma bolag. De hade släpat och arbetat som myror för att ordentligt betala de dryga utskylderna, under det att det rika bolaget inhöstat sina guldskördar från de skattefria skogarna. Nu äro de båda gamla utslitna, gikt- och värkbrutna. För ett par år sedan, då de ej längre stodo ut med arbetet, skrefvo de till inspektoren, som under årens lopp varit frikostig på muntliga löften och försäkringar om hjälp för framtiden, och bådo honom förorda dem hos bolaget till litet understöd på gamla dagar, men fingo till svar ett ovetligt bref med hotelse om vräkning, emedan de råkade vara släkt med en person som stämt inspektoren för nedflottning af otillräckligt barkadt virke." (sid. 144-145).

Anundsjö: "Utfattiga bolagsnybyggen är Björk, Björkvik, Östanbäck, Västanbäck, Brink, Djupsjö, Grabbe, Lunne, Malma, Mossaträsk, Norrtjärn, Racksjön, Skedom, Svartsjö, Söderskal, Vika, Högfjäll, Lindum, Selsmo och Stormyran" (sid. 146).

Dorotea: "De utfattiga arrendatorerna måste naturligtvis ständigt arbeta i skogen för att förtjena sitt uppehälle och betala arrendet. I annat fall bli de vräkta, hvilket kan ske när som hälst, emedan de vanligen ej hafva kontrakt. Här finnas hela byar i detta slaveri, såsom Risjö, Risbäck och Mårdsjö m.fl." (sid. 159).

Dorotea: "I nybygget Trehörningsjö, hvarest förr födts öfver 20 kor och 5 hästar, är det nu utfattigt ... I byn Forsnäs föddes fordom på ett hemman 25 kor och 6 hästar, men nu, sedan det kommit i bolags ego, födas endast 8 kor och 2 hästar. De utslitna arrendatorerna komma på fattigvården." (sid. 160).

Skogsarbetarnas öden

På en bolagsägd gård i Lillhärdal: "Vården, en ung och kraftig f.d. bolagsarbetare, sade att det var omöjligt för honom att arbeta sig fram till oberoende som bolagsarrendator. Utskylderna voro dryga, han måste betala extra för betesrätt i fåbodarna o.s.v., och på sitt arbete i skogarna fick han ingen behållning, emedan körlönerna voro så nedtryckta....Han hade en vinter åtagit sig avverkning av ett skogsskifte i övre Härjedalen, men efter ett ytterst svårt och ihärdigt arbete under hela vintern befanns han vid sluträkningen vara skyldig bortåt 200 kronor, varför han måste utfärda skuldförbindelse och sedan låta sin häst och all sin övriga ringa tillhörighet gå ifrån sig" (sid. 18-19).

Lillhärdal: "Förtjänsten, vilken under en tid var god och under några år på 1870-talet mycket hög, men f.n. nedsjunkit till svältlön, har blott undantagsvis kommit socknen till godo, ty skogs- och flottningsarbetet har huvudsakligen bedrivits av löst folk från andra orter, såsom Värmland, Finland, Dalarne och på senare tider Hälsingland.....Sedan skogsarbetarna och arrendatorerna utarbetat sig i bolagens tjänst komma de kommunen och fattigvården till

last....Men bolagen slippa betala ett enda öre till underhåll av sina fattighjon!....under tiden mellan timmerdrivningen och flottningen komma ofta skogsarbetare alldeles utblottade och tigga av bönderna" (sid. 21-23).

Tännäs: "Förtjensten har lockat många af bönderna ut på timmerkörning, men däraf ha de alla blifvit mer eller mindre ruinerade, ja en del har till och med kört bort sina hemman." (sid. 38).

Härjedalen: " De här bogslädarna, eller getter som de kallas här ... äro en pina för både hästar och karlar – endast bolagen draga nytta af dem. Då de uppfunnos för omkring 15 år sedan förtjenade körarna för en kort tid bra, men då bolagen sågo detta sänkte de körlönen så lågt, att körarna måste plåga de arma hästarna till det yttersta om de skola kunna förtjena föda åt sig och djuren" (sid. 43).

Junsele: "Förtjensterna i skogen äro mycket dåliga. Timmerkörarna bli ofta skyldiga vid sluträkningen" (sid. 137).

"... det händer t.o.m. ej sällan att en som åtagit sig afverkning af ett skogsskifte blir skyldig flere hundra kronor på vinterarbetet, oakadt han arbetat strängt och lefvat ordentligt". (sid. 163).

"En viss Ericksson i Åsele arbetade en hel vinter på ett skogsskifte med 4 hästar och blef skyldig 500 kr på arbetet, sedan han hade betalat huggare och vägunderhållare. I fjor, då nöden härjade i Lappmarkerna, trälade en fattig bonde i Sorsele i skogen hela vintern åt ett stort bolag, men körlönerna äro däruppe till den grad nedtryckta, att det vid sluträkningen befans att då 'flottningsafdraget' frånräknats och huggarelönen betalats, var bonden skyldig 37 kronor." (sid. 164).

"...den af arbetare uppfunna s.k. bogsläden, hvarigenom man kunde på lämplig mark lassa fyra à fem gånger mer timmer per häst än förr – bolagen sänkte avfverkningsprisen och slukade hela fördelen" (sid. 206).

Demoralisering

"Den som fordom vistats i Norrland och känner den rättframhet och ärlighet som då utmärkte befolkningen däruppe, behöfver ej uppehålla sig länge i de trakter där bolagen regera för att upptäcka det kryperi, spioneri och intrigväsende som förgiftat den forna öppna ärligheten" (sid. 123).

"Detta träpatronernas herravälde kastar sin mörka skugga öfver hela livet i kommunerna. Om någon visar sig sjelfständig gent emot bolagsherrarna blir han 'boykottad' och ruinerad. Så uppstår å ena sidan lismande kryperi och å andra sidan hat och trots." (sid. 138).

"Hos oss, sade en framstående ångermanlänning från öfre Ådalen, finnas numera blott två slags människor: bolagsherrar med deras tjensteandar och bolagsslafvar. I en socken ha vi 8 inspektorer, utom bokhållare och faktorer. Med få undantag lefva dessa herrar i sus och dus, äro dubroder och dricka med de förnämsta bönderna. Komma provinsens högste ämbetsmän till våra trakter, kalasa de med bolagsherrarna, som ställa sina ångbåtar till deras förfogande för veckolånga lustresor, men de tyckas ej bry sig om den öfriga befolkningen, som isynnerhet arrendatorerna, försjunker allt mer och mer i fattigdom. Den forna sjelfegande befolkningen har antingen emigrerat eller tänker göra det" (sid. 139).

Åsele: "Fordom, sade han, rådde kärlek och gästvänlighet, men nu mottages man ej väl om man ej har flaska och kortlek. Bolagsherrar och tjenstemän ha infört mycken lyx och sedeförderf i landet" (sid. 185).

Djurplågeri

Härjedalen: "Då det t.ex. bär utför branta backar med dylika förfärliga lass kan ej hästen hålla emot lassets tyngd, utan måste trava med all makt. Det händer då stundom att både häst och

karl fördervas eller krossas till döds under lasset – men hvad gör det om blott de rika bolagen kunna förtjena mycket pengar?” (sid. 44-45).

”Ett ännu grymmare djurplågeri förekommer i Lappmarkernas nordligare socknar, där man använder renar till att framsläpa timmer. Detta är ett mycket billigt sätt att framforsla virke, ty renen behöfver ej annat foder än mossa, och då han slitits ut slagtar man och äter upp honom” (sid. 192).

Skogens betydelse för den norrländska bonden

”Den viktigaste delen i denna fråga har likväl framhållits vara den, huruvida det är möjligt för jordbruket i Norrland att existera oberoende af stöd från skogen ... för närvarande hart nära omöjligt, utom på särskilt gynnsamma trakter ... Sedan järnvägen kom till stånd hafva prisen på jordbruksalstren blifvit så låga här uppe, att det omöjligt bär sig att med legda arbetskrafter idka jordbruket” (sid. 113-114).

Stadlings egna slutsatser och förslag

”...bildandet af sockenallmänningar till upphjälpande af landets uppodling och utveckling på grundvalen af en burgen sjelfegande befolkning, i stället för allherskande millionbolag, dominerande öfver hel- och halfproletärer. Att en högre rättvisa och fosterlandets högsta intressen kräfva en reduktion i denna riktning, därom hysa tänkande och framsynta fosterlandsvänner intet tvivel, men dess genomförande under nuvarande förhållanden låter sig näppeligen tänka.” (sid. 119).

”I kusttrakterna af Norrland, där trävarubolagen hafva sina sågverk och andra inrättningar, och där de skatta för sin rörelse samt äro tvungna att taga vård om sina underlydande, är det helt naturligt att missnöjet med bolagen måste vara mindre. Helt annorlunda ställer det sig uppe i landet, där bolagen skörda sina millioner och lämna efter sig endast ekonomisk och moralisk ruin” (sid. 120).

”Vid en närmare granskning af vår irländska fråga finner man nämligen att den icke är blott af ekonomisk art utan både med sina rötter och vid hvarje punkt af sin utveckling står i den innerligaste beröring med moralen.” (sid. 210).

”Det skulle vara högst intressant att se en fullständig och exakt uppgift på, hvar dessa omkring 2 000 millioner kronor som endast under de senaste tjugo åren hemtats från Norrlands skogar, tagit vägen. Det skulle då måhända visa sig att en ganska ringa del af denna kolossala summa kommit landet till godo. Om man nämligen frånräknar räntorna på utländskt kapital placeradt i den norrländska skogsrörelsen, utdelningarna till de utländska aktieägarna, underhållet af den mängd sysslolösa och för samhället ’onyttiga’ herrskaper som uppstått genom skogspengarnas hopande, och hvad som åtgått till den oerhörda lyx och det till vanvett gränsande slöseri, hvari en stor del träherrar lefvat ... torde återstoden af inkomsterna från skogarna ej blifva så synnerligt lysande.” (sid. 218).

”Endast genom större delen af de norrländska skogarnas ... successiva förvandling till socken- och häradsallmänningar under vederbörlig kontroll och rationell vård och förvaltning till det gemensamma bästa kan vår irländska fråga på ett tillfredsställande sätt lösas.” (sid. 222).

”Vi veta väl att en reduktion i denna riktning anses som en orimlighet inom det läger där juridiska former och hårklyfverier betyda mer än hvad rätt och rättvisa samt det allmänna bästa kräfva. Men (för att använda riksdagsman Norbergs ord i andra kammaren) ’då utomordentliga faror hota fosterlandet fordras utomordentliga åtgärder’, och de åtgärder i förevarande fall fordras äro helt enkelt en gård åt rättvisan. Återstår nu att se om de skola vidtagas eller icke – om Norrland skall räddas undan hotande ruin eller om det skall fullständigt förvandlas till ett Irland, hvars söner skola drifvas bortom hafven för att söka sig ett eget hem i stället för den ödelagda, förslafvade fädernetorvan.” (sid. 223, bokens slutord).

Andra källor

I Tärendö var det ett nödår i början av 1900-talet. På fastigheten Saunansarka med 700 ha skog lånade man mjöl av bolaget. Efter någon tid kom bolagets man tillbaka och ville ha betalt. Man hade inga pengar. Bolaget tog skogen i stället. Nu heter bolaget AssiDomän. (Ture Lehto, Tärendö).

I Tärendö bodde fyra bröder på gården Hufta långt ut på skogen. På 1900-talets början bjöd det bolag, som senare gick upp i SCA, 8600 kronor för fastighetens 1000 hektar skog och fick den (Ture Lehto).

Vittnesmål om hur träpatronerna berikade sig på allmogens bekostnad finns i många andra skrifter, t.ex. hos Samzelius 1902, i den ovan nämnda av O. O. Skyttner, i...., o.s.v.

Naturförstörelse

Stadling och andra kritiker upprördes av trävarubolagens övergrepp mot allmogen. De såg också fördöelsen av skogarna, men hot mot växter och djur påtalades inte. Tanken att även naturen kunde utarmas låg ännu för långt bort. Trots skogsskövlingen upplevdes nog vidderna som nästan oändliga och man hade ingen möjlighet att skaffa sig överblick över avlägsnaste delarna av det väglösa landet.

I efterhand kan man också konstatera att dimensionsavverkningarna ur biologisk synvinkel möjligen var mindre ingrepp än de kalavverkningar som följde i nästa fas.

Naturvårdstanken fördes fram under 1800-talets sista del och början av 1900-talet. Hugo Conventz, Rutger Sernander, Gustaf Kolthoff och Einar Lönnberg var förgrundsgestalter. Karl Starbäck lade 1904 fram en riksdagsmotion i denna fråga, vilken resulterade i 1909 års lag om nationalparker och naturminnen.

Emellertid gav dessa strävanden blygsamt resultat. Om försuttna möjligheter vittnar Hamra nationalparks historia. Genom avvittring år 1884 fick staten 28 068 ha urskog, Hamra kronopark i Dalarnas gränstrakt mot Hälsingland. Avverkningarna började 1887, efter en taxering som hade räknat in 4 237 170 träd med brösthöjdsdiameter över 21,6 cm (varav 2 150 000 träd över 30 cm). Fram till 1906 hade 905 071 träd avverkat. Prof. Einar Lönnberg hemställde år 1905 att 20 ha av kronoparken skulle undantas från avverkning, och fick gehör för detta 1911, ”en liten oasis inne i skogskomplexet”, som Erik Geete skrev 1934.

En som under 1920- och 1930-talen ivrade mycket för bevarande av urskogsrester, som redan då var sällsynta, var jägmästare Edvard Wibeck. Han drev frågan om Muddus nationalpark och han argumenterade i ett radiotal 1935 starkt för skogsägarnas och skogstjänstemännens ansvar för bevarande av de sista resterna av urskog.

Trots dessa goda ambitioner hos ett mindre antal skogsmän blev i ett typiskt skogslän som Gävleborg endast 0,005 % av urskogen kvar till nutiden, 25 ha i Ensjölokarnas naturreservat och 25 ha i Hamra nationalpark. Situationen är likartad nedom fjällskogen i alla skogslän.

En utopi om en bättre framtid i Norrlands skogsland

Profiten tog död på kultur och utveckling. Fel människor fick makt över virket och provinsen. Pengarna flottades ut ur landet. Folket tittade häpet och maktlöst på när det som kunde ha blivit deras välstånd förslösades av samvetslösa nyrika i Norrlands kuststäder, i Stockholm, Göteborg och utomlands.

Trots 1990-talets företagsetableringar och inflyttning av folk som tröttnat på trängseln i Stockholm är det ändå avfolkning, skogsskövling och penningutflöde som fortfarande präglar inre Norrland. Det skulle ha kunnat vara annorlunda. Om inte bolagens skövling av de norrländska skogarna hade ägt rum skulle Norrlands befolkning, dess skogar och Sveriges ekonomi nu ha kunnat vara i ett bättre tillstånd.

Carl Lindhagens och många andras insatser under 1900-talets första år fick åtminstone ett mycket viktigt resultat. Bolagens skogsköp hejdades. Han och andra formulerade också en utopi som gick längre. Man talade om reduktion, om återförande av skog till allmogen. Den utopin förverkligades inte, men kan återupplivas i dag.

Den beskriver en befolkning som behåller makten över virket, som äger en väsentlig del av skogen och som bygger sin existens på jordbruk och lokal företagsamhet med skogar att leva i och med högklassigt virke som råvara för långt driven förädling. Man kan i dag tillägga värdet av fria vidder som turistiskt kan marknadsföras i Centraleuropa.

Vinsterna skulle gå till Norra och Södra Finnskoga, Särna, Lillhärdal, Hamra, Kårböle, Ramsjö, Ytterhogdal, Linsell, Hede, Storsjö, Rätan, Borgsjö, Åsarne, Kall, Häggenås, Stugun, Hammerdal, Föllinge, Ramsele, Laxsjö, Ström, Bodum, Hoting, Risbäck, Lomsjö, Lavsjö, Åmsele, Stensele, Sorsele, Malå, Glommersträsk, Lauker, Arjeplog, Muoskosel, Vuollerim, Niilivara, Svappavaara, Parakka och Junosuando i stället för till London, Zürich och Paris.

Utopin beskriver människor som styr sina egna liv och ser en framtid i sina bygder.

Men plundringen och förtrycket fortsätter

Naturvärden förstörs

Kritiken mot träpatronernas skogsexploatering, som växte fram under 1890-talet och 1900-talets första år, handlade mest om mänskligt lidande, om okultur och demoralisering. Nu, hundra år senare, är det förlusterna av naturvärden som står i fokus.

Alla prognoser och all statistik pekar i samma riktning: Skogens medelålder minskar, andelen skog över 120 år minskar, arealen gammelskog minskar, arealen skog med höga naturvärden minskar. Arealen gammelskog är redan mindre än den areal som enligt den nationella planen ska undantas från skogsbruk och skyddas i reservat. Om framtida reservat ska få tillräcklig storlek kommer man att tvingas ta med även hyggen och ungsogar. Det nationella miljömålet i skogen kommer att bli svårt att uppfylla.

Bolagen går nu in i de sista gammelskogarna, sådana som har huggits bara under dimensionsavverkningarna och nu innehåller träd i åldrar kring 200 – 300 år. Den nya skogsvårdslagen 1994 med ett miljömål som upphöjts till jämlikhet med produktionsmålet har inte lyckats nämnvärt påverka utvecklingen. Inte heller konsumentkrav enligt FSC (Forest Stewardship Council) har den bromsande kraft, som många hade förhoppningar om.

Tyvärr har förvaltarna av den statliga skogen liknande ekonomiska avkastningskrav på sig som sina kollegor i bolagen, och huggar alltså lika urskillningslöst. Domänverket kallades på sin tid av ortsbefolkningen Demonverket. När Statens Fastighetsverk tog itu med fjällskogen döptes det raskt till Faslighetsverket.

De senaste årens genomförda eller ibland i sista stund hejdade avverkningsplaner i skog med höga naturvärden döljer sig bakom namn som Vuojat i Jokkmokk, Arvliden i Sorsele, Storberget i Vilhelmina, ”Lapprutan” i Risbäck, Matsorliden i Sorsele, Dubblabergen i Arvidsjaur, Malberget i Lauker, Sotbergsliden i Arvidsjaur, Finnträsk i Piteå, Flötuträsk, i Piteå, Djupträsk i Piteå, Rosforsskogen i Piteå, Storsandberget i Arvidsjaur, Harakälen i Skellefteå, Älgsjöberget i Berg, Bryngelhögen 6:1 i Jämtland, Vattviken i Jämtland, Rätansbyn 2:1 i Jämtland, Rossen i Järvsö, Grytaberget i Ovanåker, Hyn i Svartnäs, Grövelsdalen 2:33 i Dalarna, Östra Fjäten i Dalarna, Stora Sundsjöberget i Orsa, Eksjöberget i Idre, Blocktjärnsåsen i Idre, Tomtkölen i Vansbro, Grönklitt i Orsa, Trälberget i Mora, Djupsjöberg på Sollerön, Korpusberget på Sollerön, Åsklitten i Mora, Lönnhöjden i Hällefors och Torrknölen i Torsby.

Skogsvårdsstyrelsens tjänsteman i Norrbotten, ideologiskt nära befryndad med bolaget, säger så sent som sommaren 2000 rätt ut: ”Om vi vill ha ett nyttigt skogsbruk i Sverige då måste vi avverka all skog, även urskog. Och har vi då avverkat allt som finns då drar vi till

Ryssland och om 40-50 år kan vi återkomma till Norrland och börja om igen, så enkelt är det”.

Inom stora delar av skogsnäringen saknas förståelse för behovet att spara tillräckligt stora delar av den gamla skogen till eftervärlden. Fabrikernas virkeshunger och aktieägarnas krav på ekonomisk utdelning styr nu liksom för hundra år sedan.

Befolkningen förtrycks

Mer okänt är det att bolagen fortfarande i vissa delar av Sverige har möjlighet att förtrycka befolkningen och även gör det. Så här berättar en av mina vänner, uppvuxen och boende i Norrbottens inland:

”En man, vi kan kalla honom Janne, går in på Skogsvårdsstyrelsen för att kolla bolagets planer på avverkningar i anslutning till en tjärn som Janne är med och arrenderar. Han hinner bara hem så ringer telefonen. Bolagets tjänsteman säger att om han har något emot avverkningen kring tjänarna så kan han glömma fortsatt arrende”.

Min vän fortsätter:

”Bolaget gör svartaffärer med ved där bolagets tjänstemän stoppar pengar i egen ficka. Bolaget hotar pensionärer så att de inte törs öppna munnen om avverkningsplaner. Om innevånarna i en by försöker gå samman mot en avverkning sår bolaget split mellan innevånarna genom att lova ved åt somliga eller genom att lova vissa att spara skogen kring deras hus. Bolaget mutar miljökampar till tystnad eller infiltrerar miljöorganisationer och nätverk.

Jaktlag törs inte säga sin mening över den skeva åldersfördelningen med plantskogar som täcker jätteområden. Ett stort jaktlag har snart ingen tjäderskog kvar men vågar inte säga vad man tycker av rädsla att förlora jaktarrendet. Gång på gång ringer bybor och vill ha hjälp emot avverkningar. Mitt svar är att de måste ställa sig upp och vara med. Det vågar man inte för risken att förlora fiske, ved, jakt m.m. Bolaget kommer inte att backa. Man kommer att köra över alla, även om man gör det på lång sikt. Det är deras strategi, att se till att människor säger: ’Det är ingen idé att bråka’ ”.

Vedstöld

Min vän fortsätter:

”Man bor i ett landskap, hundratusentals hektar av hyggen och ungskog. Man har bara vedeldning. Man måste be bolaget, som äger all mark, om att få köpa ved. Bolaget är väl medvetet om att skogen har tagit slut. Man får inte köpa någon ved. Vad gör man? Stjäl ved, det är vad man gör, ur reservat eller bergstoppar som inte bolaget kommit åt.

Jag säger: ’Ta ur det som det finns mycket av, plantskog’. Bolaget ringer mig och säger att det är mitt fel att människor tar av plantskogen. ’Vet ni det?’ frågar jag. ’Ja visst vet vi det’ säger bolaget. ’Anmäl dom då’ säger jag. – Tystnad – ’Jag kommer att stjäla ved av er och anmäla mig själv’ säger jag. – Tystnad – Man börjar diskutera andra saker.

Ingen kommer att bli anmäld för vedstöld. Bolaget vill inte att alla ska få veta att människor mitt i inlandet, där skogen ska härska i landskapet, inte ens har ved.”

Ved på liv och död

Min vän fortsätter:

”Inför julafton 1998 var Anton medveten om att han skulle få slut på ved. För honom som har vedspisen som enda värmekälla betyder det döden att vara utan ved. ’Jag ringde kommunen och talade om min belägenhet’ säger Anton. ’Jag fick aldrig något svar där’.

Skogsbolaget äger vägen, marken och t.o.m. huset som Anton bor i. Detta var ett stort hemman som skogsbolaget lurade till sig i slutet av 1800-talet. Förr kunde bolaget fråga Anton om han behövde ved och sedan köra dit ett lass. Det gör man inte längre. Han har dock det stora 'privilegiet' att få plocka avverkningsavfall.

Jag och Anton hade bråkat med bolaget om att få skogen vid huset sparad. Och Anton vet att han kommer att bli hånad om han nu ber om ved. För en gammal man som Anton som behöver hjälp med att skaffa ved är vedstöld otänkbar.

När jag hälsar på hos Anton har jag en journalist från Stockholm med mig vilket jag har förvarnat Anton om per telefon.

Även om man lätt hittar ytterdörren så måste man ta sig igenom två helt oupplysta och även dagtid helt kolsvarta utrymmen för att nå till köket där Anton finns med det livgivande ljuset och värmen. Det finns inga dörrhandtag, utan man får i kolsvart mörker söka efter stora nycklar och skjutlås. Jag förstår, när ljuset kommer, att Anton medvetet väntat med att öppna den sista dörren in till köket till dess ljudet av kraftsandet övergått i skramlande saker som åker runt bland stapplande fötter. Anton står där i motljuset, en liten smal men seg och stark skugga som når strax upp över dörrlåset.

Anton säger att journalisten inte får ta bilder, inte skriva något. Det kommer att bli en annorlunda kväll för journalisten när han sitter och pratar med Anton i stearinljusens svaga sken. Men något reportage blir det inte.

Hunden som vi släppte ut står och skäller på bolagets avverkningsmaskiner som surrar ett par hundra meter från huset.

Hur var det då med veden? – Antons enda moderniteter är den batteridrivna radion och så telefonen, som kom under den tid då Televerket hade axlat den riddares mantel som till varje pris skulle kolonisera alla skrymslen av vårt avlånga land oavsett vilka drakar och höga berg som stod i vägen. Telefonen skulle också visa sig vara Antons räddning igen. 'När inte kommunen hade någon hjälp att erbjuda hade jag tänkt sätta mig ute på farstubron och frysa fast' säger Anton.

Någon från Piteå ringde och undrade hur det var, och fick veta Antons belägenhet. Denna Pitebo lastade en stor släpvagn med ved och körde upp till Anton, c:a 30 mil. Samtidigt kom en annan ensling (som egentligen ligger lika risigt till i vedfrågan) från Piteälvens övre del med av bolaget stulen ved på en släpvagn.

Anton berättar att veden ändå inte kommer att räcka till våren, och vi förstår nu också att den värme vi upplever i huset är en lyx som är tillägnad kvällens besökare. Hur mycket journalisten förstår av det Anton säger vet jag inte – med tanke på dialekten. Men när kvällen fortskrider förstår jag att han helt glömt kameran, blocket och alla världens bekymmer och är helt uppslukad av Anton, ljuset från stearinet, mörkret, värmen och det förunderliga köket. Hans blick är helt oförstående när jag nämner tiden, men jag ser ändå att han mödosamt försöker komma tillbaka till sin tidigare skepnad. 'Jag kommer gärna hit igen' säger journalisten. Anton tittar på mig, och jag förstår att även om han tyckte om denne högreste storstadsvarelse så har jag ansvaret att vara med vid ett nytt möte.

När vi i mörkret kört ett par hundra meter från den vedlöse mannen passerar vi mellan bolagets virkeshögar. Verklighetens idioti hinner ikapp oss."

Splitberget

En annan vän i Norrbottens inland berättar:

"På Splitberget i Norrbottens inland står c:a 100 ha avverkningsmogen skog intill byn. Bybor, sommarstugeägare och samer har invändningar mot bolagets avverkningsplaner. En stor del av de skogar som renarna betar på vintern har redan avverkats. Byns omgivning är till största delen hyggen och ungsogor, och husägarna är ängsliga för påverkan av vattnet i sina brunnar.

Bolaget kallar till möte. Man väljer en dag då alla i samebyn är bortresta. Några representanter för grannbyar, som också är trängda av bolagets allt mer totala hygges- och ungskogslandskap, avvisas. Bolaget berättar att kommunens miljöinspektör inte kunde se några risker för vattnet i brunnarna och att samerna inte har något emot avverkningen. Bolaget visar också en karta, där det framgår att större delen av den planerade avverkningen inte är intressant för renbete.

Efteråt visar det sig att miljöinspektören visst inte hade kunnat undanröja farhågorna för vattentäkterna, och att den karta som visades vid mötet var förfalskad. En del av den skog som var intressant för renbete var inte markerad på kartan. Byborna fortsätter sin kritik.

Bolaget erbjuder då byborna att köpa en del av de mer näraliggande delarna av den omstridda skogen och begär 40 000 kr/ha. Byborna är beredda att betala 10 000 kr/ha. Det blir inget köp. Bolaget avvaktar, säger sig vilja komma med en modifierad plan.

En person i byn, som inte yttrade sig lika kritiskt mot bolaget som övriga, erbjöds av bolaget att ta ved på marken på ett av bolagets hyggen, där naturhänsyn var lämnad i form av ett mindre antal stående stammar. Han gick dit, avverkade rubb och stubb, och sålde ved. Det blev flera hundra kubikmeter. En annan bybo påpekade för bolaget att vedhuggaren hade huggit mer än han hade blivit lovad. Bolaget lät vedhuggaren hållas. Dessutom lät bolaget honom bygga väg genom en av bolagets ungsogor för att han skulle komma åt sitt eget skogskifte.

Byns innevånare delades småningom i två fraktioner, en som höll med vedhuggaren och alltså tvingades vara mindre kritiska mot bolagets planer på Splitberget, en annan som var angelägna om naturvård, rätt och ordning och fick ensamma fortsätta argumentationen mot den planerade avverkningen.”

I stora delar av övre Norrlands inland råder bolagsdiktatur. Befolkningen har varken handlings- eller yttrandefrihet. När bolaget äger långt mer än hälften av skogen i en kommun har det oinskränkt makt över allt och alla.

Pengarna rinner fortfarande ut ur Norrland

Av de stora pengar som avverkningarna ger är det fortfarande en mycket liten del som stannar i Norrland. Detta är speciellt markant i de trakter där bolagen äger större delen av skogen. År 1998 blev det totala avverkningsnettot i Åsele kommun 147 miljoner kronor. Endast 6 miljoner var beskattningsbara i Åsele. Resten beskattades där bolagen har sina säten eller där utborna bor. Arbetstillfällena inom skogen minskar ständigt i antal. Av timret sågas bara en tredjedel inom kommunen och därav vidarefördelas bara en tiondel lokalt (S:son-Wigren 1999).

Reduktion och rekonstruktion

Det är dock aldrig för sent, även om rekonstruktionen blir svårare ju längre tiden går. Norrland kan få del av kultur i stället för svinerier. Samverkan kan råda i stället för egoism. Naturen kan bli näringsväv i stället för slaktplats. Skogen kan bli livsmiljö och inte bara handelsvara. Långsiktigt skogsbruk kan bli verklighet i stället för slagord.

Redan för hundra år sedan propagerade både Stadling och Otto Dalkvist för reduktion. Det är på tiden att det blir av.

En del av bolagens jordegendomar kan fördelas mellan lokalt förankrade företagare med bättre idéer om hur virket kan användas än dagens såg- och kokfixering.

Hälften av skogen kan tas undan från dagens kortsiktiga skogsbruk. Den kan under ett par hundra år få mogna och bli underlag för ett nytt skogsbruk med rimlig hänsyn både till människors och andra organismers behov. I ett nytt skogsbruk kan en del av träden skördas

men en lika stor del lämnas kvar. De träd som tas ned kommer att ha kvistfritt senvuxet virke som kan användas till ädlare ändamål än att bli plankor eller pappersmassa.

Hallwülska palatset i Stockholm och dess dyrbara samlingar byggdes upp av familjen Kempe-Hallwül med pengar från timmerdrivningarna i bl.a. Voxnadalen i Hälsingland. Det kan i dag vara värt en halv miljard kronor. Staten äger det. Det kan säljas och pengarna användas som grundplåt till ett nytt universitet i en glesbygd med underskott på folk, utbildning och framtidstro.

Den storaffär som nu är på gång, då statliga Sveaskog kommer att köpa AssiDomäns skogar, skulle kunna verka i rätt riktning. En förutsättning för det är emellertid att staten ställer betydligt lägre krav på ekonomisk avkastning på skogen än AssiDomän har gjort. En annan förutsättning är att de skogsförsäljningar som staten eventuellt kan vilja göra för att gynna lokal förädlingsindustri går till personer eller företag med stark förankring bland befolkningen i Norrlands inland.

Citerade och ej citerade källor (ofullständig förteckning som kan kompletteras)

S:son-Wigren, Carina, 1999, Här försvinner pengarna från inlandet. Land Lantbruk, 30 juli. sid. 20-21.

Samzelius, H., 1902, Paterson & Comp,

Skyttner, O.O., 1957, Invasionen i Skrälldalen, Ljusdal.

Stadling, Jonas, 1894. Vår Irländska fråga. Aftonbladet, Stockholm.

Sörlin, Sverker, 1988, Framtidslandet, Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar

Hälsinge-Kuriren 20 feb 1987, om skogsbolagens och industriförbundets remissvar angående ny jordförvärvslag: "Skogsägarnas arbetsinsatser på sina små fastigheter är olönsamma. Skogsmarken bör ägas av de stora skogsbolagen."

Land Lantbruk 20 mars 1998, om Thomas Perssons tvist med Korsnäs i Gåssjö.

Nationalencyklopedin: Landbo (=landbonde), begrepp uppkommet under äldre medeltid. Betyder icke självägande bonde.

Lewander, Lars, Våmhusfjärdingen, Sth Univ. 1800-tal. Källa Rolf Lundquist.

"Något om livet i en älvdalsby före storskiftet" Dalarnas museum. Källa Rolf Lundquist.

Anders Delin, nov. 2001